

ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΔΥΟ ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ¹

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΛΗΣ

Ο Αλέξανδρος Κιουπκιολής διδάσκει πολιτική θεωρία στο Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Το πλήθος και η μεταπολιτική του στην πλατεία Συντάγματος

Στο μυθιστόρημά του *Περί Φωτίσεως*, ο Ζοζέ Σαραμάγκου αφηγείται την ιστορία μιας σύγχρονης δυτικής δημοκρατίας που διέρχεται οξυτάτη κρίση.² Στις βουλευτικές εκλογές η πρωτεύουσα ψηφίζει δις λευκό σε συντριπτικά ποσοστά. Απέναντι σε αυτή τη σαρωτική απαξίωση, το πολιτικό κατεστημένο αποφασίζει να εκβιάσει τους πολίτες της πόλης και να εξιχνιάσει καλύτερα την υπόθεση εγκαταλείποντας μαζικά την πρωτεύουσα. Οι πολίτες που σιωπηλά και χωρίς κανένα φανερό συντονισμό εξέφρασαν τη βαθύτατη απογοήτευσή τους από το καθεστώς, συνέχισαν την καθημερινή τους ζωή αναλαμβάνοντας με δικές τους δράσεις να γεμίσουν τα κενά. Ο Σαραμάγκου τραβάει στα άκρα κυρίαρχες τάσεις των σημερινών δημοκρατιών –την εγκαθίδρυση ενός ενιαίου σχεδόν «καθεστώτος» από δύο συγκλίνοντα κόμματα εξουσίας, την επακόλουθη ασφυξία στη δημοκρατική πολιτική και την αποξένωση των πολιτών– για να σκιαγραφήσει μία δυστοπική ουτοπία. Στο βιβλίο, το μαζικό λευκό και η αυθόρμητη αυτό-οργάνωση της κοινωνικής ζωής εμφανίζονται μάλλον ως μία υγιής αντίδραση των πολιτών. Αν προσέξουμε, όμως, καλύτερα μπο-

ρούμε να εντοπίσουμε σε αυτή την εικόνα πολιτικής αντίστασης το αντεστραμμένο είδωλο της ύστερης μεταδημοκρατίας.

Οι πολίτες δεν αναπτύσσουν ρητές μορφές εναλλακτικής πολιτικής συγκρότησης. Κατ' ουσίαν αναπαράγουν τις καθημερινές κοινωνικές σχέσεις χωρίς θεσμισμένους φορείς πολιτικού συντονισμού. Μία σχεδόν απόλυτη συναίνεση επικρατεί στις τάξεις της μεγάλης πλειοψηφίας, που συντονίζεται περίπου φυσικά και αυτονόητα. Τι άλλο είναι αυτό παρά η πραγματοποίηση του ονείρου κάθε τεχνοκράτη –μια αυτόματη λειτουργία της κοινωνίας χωρίς τριβές, ρήξεις και διαβουλεύσεις– και η ολοκλήρωση των τάσεων αποδιάρθρωσης της νεωτερικής δημοκρατίας: υποχώρηση της διαπάλης γύρω από διαφορετικές μορφές κοινωνικής και πολιτικής διάρθρωσης, σιωπή της μάζας των πολιτών που απέχει από συλλογικές οργανώσεις με στοχεύσεις γενικότερου αναπροσδιορισμού των κοινωνικών σχέσεων.

Κάτι ανάλογο θα λέγαμε ότι διαφαίνεται και σε μία νεοεμφανιζόμενη στην Ελλάδα μορφή πολιτικής κινητοποίησης. Ενώ παρουσιάζεται ως πολιτική δράση, κριτική και υπέρβαση της σοβούσας δημοκρατικής παθολογίας, μοιάζει να διατηρεί παραδόξως υπόγειους δεσμούς με την κρίση της Γ' ελληνικής δημοκρατίας και να αναπαράγει ορισμένα κομβικά χαρακτηριστικά της.

Στις 8 Ιουλίου του 2008, μετά την καταστροφή της Πάρνηθας από πυρκαγιά, λαμβάνει χώρα μία πρώτη διαδήλωση διαμαρτυρίας μπροστά στη Βουλή. Το συμβάν διακρινόταν από καινοτόμα για την εγχώρια πολιτική χαρακτηριστικά: τον αυθορμητισμό στην οργάνωση με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας (κινητή τηλεφωνία και διαδίκτυο), την «ανωνυμία», την οριζόντια κινητοποίηση χωρίς οργανωτικές επιτροπές και κομματική ή άλλη καθοδήγηση, την προσπάθεια υπερκερασμού των κομματικών και ιδεολογικών αντιπαραθέσεων με στόχο την ένωση γύρω από έναν κοινό σκοπό, την απουσία ενιαίου παλμού και των «παραδοσιακών» πανό κομμάτων και οργανώσεων. Η διαδικασία ξεκίνησε πηγαία από ένα ηλεκτρονικό μήνυμα που συντάχθηκε από έναν ιδιωτικό υπάλληλο, προωθήθηκε από απλούς πολίτες μέσω κινητών τηλεφώνων και ιστοτόπων, και έλεγε χαρακτηριστικά: «Απαίτησε την αναδάσωση των καμένων εκτάσεων. Μακριά από πολιτικές σκοπιμότητες. Δράση τώρα. Μην μείνεις άπραγος αυτή την φορά». Στην ίδια τη διαδήλωση, στη θέση της παραδοσιακής πολιτικής συνθηματολογίας, κυριαρχούσαν συνθήματα όπως «αίσχος», «αναδάσωση τώρα» και ευφάνταστα μηνύματα όπως «Άνθρακας ο θησαυρός».³

Η μετάλλαξη των νεότερων δυτικών δημοκρατιών κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει τις ρίζες της, ως γνωστόν, στην εγκαθίδρυση μίας πολιτικοκοινωνικής ηγεμονίας που έπληξε τη δημοκρατική ελευθερία και ισότητα. Σύμφωνα με μελετητές όπως ο Colin Crouch, ο Jacques Rancière και η Chantal Mouffe, διακριτικά φαινόμενα

αυτής της μεταδημοκρατικής παρέκκλισης είναι η αδρανοποίηση των πολιτών, η αποχώρηση από τα κόμματα και άλλες πολιτικές-κοινωνικές οργανώσεις όπως τα συνδικάτα, η κατίσχυση μίας γενικής συναίνεσης, η άμβλυση των διαχωριστικών γραμμών αριστεράς-δεξιάς και η έκλειψη της διαμάχης γύρω από εναλλακτικά πρότυπα κοινωνικών σχέσεων.⁴ Ο δήμος παραιτείται από το ρόλο του ενεργού συνδιαμορφωτή των πραγμάτων, αποσύρεται από την κεντρική πολιτική σκηνή και υφίσταται τις κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες μίας ανατροπής των κοινωνικών συσχετισμών που οξύνουν τις ανισότητες πλούτου και επιρροής.

Από αυτή την οπτική, η αντιφατική ιδιορρυθμία της εν λόγω διαδήλωσης ήταν ότι ανακύκλωνε και επιβεβαίωνε τα περισσότερα από αυτά τα συμπτώματα απομάκρυνσης του δήμου από την ενεργό πολιτική δράση *εν μέσω μίας συλλογικής κινητοποίησης*. Οι διαδηλωτές επικεντρώθηκαν κυρίως στην αρνητική κατακραυγή. Η συλλογική τους δημιουργικότητα εκφράστηκε μέσα από παιγνιώδη δρώμενα κι όχι με την απόπειρα σύνταξης ενός σχεδίου προτάσεων και την επιδίωξη διαμόρφωσης ενός σχηματισμού με τον οποίο θα παρενέβαιναν στα ίδια τα κέντρα διακυβέρνησης. Απέρριπταν την πολιτική αντιπαράθεση που επιχειρεί να μεταβάλει τις ισορροπίες της εξουσίας αντιτείνοντας άλλα σχήματα σκέψης και δράσης. Υιοθέτησαν την κατεξοχήν ιδεολογική-τεχνοκρατική θέση ότι υπάρχει ένα αυτονόητο γενικό συμφέρον και ένας αυτονόητος, καθολικά αποδεκτός τρόπος προαγωγής του –ένα σημείο συναίνεσης πέρα από «πολιτικές σκοπιμότητες», δηλαδή ιδιαίτερες, αμφισβητήσιμες στοχεύσεις και αντιλήψεις.

Αναπαρήγαγαν έτσι το ρόλο του δήμου ως απέχοντος θεατή της πολιτικής: ενός θεατή που εμφορείται από μία έντονη δυσαρέσκεια αλλά δεν τη μεταφράζει σε οργανωμένη αποτελεσματική δράση, και βδελύσσεται το παρόν πολιτικό σύστημα αλλά περιμένει αδιέξοδα τη λύση από το ίδιο. Αυτοεγκλωβίστηκαν στη θέση του απαξιωμένου δέκτη-παρατηρητή μίας πολιτικής που χαράσσεται από άλλους. Ιδιαίτερα εύγλωπτη ως προς αυτό ήταν η χειρονομία της μούντζας που έτειναν προς εαυτούς και αλλήλους, αντί να τη στρέψουν προς τους υπεύθυνους και να αναλάβουν θετικές πρωτοβουλίες.⁵ Οι διαδηλωτές συστρατεύθηκαν λοιπόν, στη μεταπολιτική της συναίνεσης. Όχι μόνο γιατί αναμάσησαν το κεντρικό της ιδεολόγημα που προσβλέπει σε μία πολιτική πέρα από αντικρουόμενες, ιδιαίτερες τοποθετήσεις. Αλλά και γιατί αντιτάσσονταν στην ιδέα της θετικής συμμετοχής στο κατεστημένο πολιτικό παιχνίδι, ενώ *απέρριπταν παράλληλα και την προσπάθεια σύνθεσης ενός διαφορετικού σχηματισμού που θα προέβαλλε ένα άλλο συλλογικό σχέδιο*. Η δραματοποίηση αυτή της αρνητικής στάσης προς την πολιτική εκφράζει συνεπώς τη μεταπολιτική των ίδιων των πολιτών, σε αντιδιαστολή προς τη μεταπολιτική των πολιτικών οργανώσεων και της θεσμικής δημοκρατικής ζωής

στην οποία έχουν εστιάσει ως σήμερα οι θεωρητικοί της μεταδημοκρατίας. Διασώζει γνωρίσματα της νεωτερικής δημοκρατίας –οι πολίτες ασκούν ένα πολιτικό τους δικαίωμα και βγαίνουν στο δρόμο για να διαδηλώσουν– αλλά ταυτόχρονα εμφανίζει τα στοιχεία αυτά κενωμένα από το θετικό-συμμετοχικό και συγκρουσιακό τους περιεχόμενο. Μία άσφαιρη διαμαρτυρία που είναι ακίνδυνη γιατί δεν αντιπαραθέτει τις δυνάμεις της στην καθεστηκυία πολιτική τάξη, γιατί δεν αντιπροτείνει νέα περιεχόμενα και γιατί έχει αφομοιώσει τα κυρίαρχα δόγματα της κρατούσας συναίνεσης. Μία μεταπολιτική εκτόνωση που είναι λειτουργική γιατί αποφορτίζει εντάσεις.

Πέρα από τη μεταπολιτική: η δημοκρατική ουτοπία του πλήθους

Μία τέτοια ανάγνωση της προκείμενης διαδήλωσης και της δεύτερης που ακολούθησε με παρόμοια διακριτικά,⁶ μπορεί να φανεί εύλογη σε ορισμένους και ισοπεδωτική ή συντηρητική σε άλλους. Από τη σκοπιά της πολιτικής θεωρίας, το πιο ενδιαφέρον είναι ότι η ίδια αυτή η κριτική που ασκείται στο όνομα της πολιτικής κινδυνεύει να διολισθήσει σε μία ιδιότυπη πολιτική απολίθωση. Διαπνέεται από την προσκόλληση σε μία ιδιαίτερη μορφή πολιτικής δράσης και οργάνωσης που επικράτησε στις νεότερες μαζικές δημοκρατίες, αλλά παραγνωρίζει άλλα διαχρονικά συστατικά της πολιτικής σκέψης και πράξης. Πρώτον, το στοιχείο που ανέδειξαν ο Θουκυδίδης και ο Μακιαβέλλι: την ευαισθησία στον καιρό, την προσπάθεια σύλληψης και αξιοποίησης των ιδιόμορφων συνθηκών της συγκυρίας, με όλα τα πιθανά καινοφανή χαρακτηριστικά της και όλες τις αντιφάσεις της.⁷ Δεύτερον, τη διάσταση που διαύγασαν, μεταξύ άλλων, η Χάνα Άρεντ και ο Καστοριάδης: την πολιτική πράξη ως συλλογική δημιουργία που φέρνει στο φως νέες κοινωνικές μορφές.⁸

Έτσι ο συγκεκριμένος λόγος περί ακίνδυνης μεταπολιτικής αδυνατεί να αναγνωρίσει τα πολιτικά χαρακτηριστικά της εν λόγω κίνησης –για παράδειγμα, το καινούριο είδος σχέσης που πραγματοποιούν συνειδητά τα συλλογικά υποκείμενα– κι από την άλλη επιδεικνύει μία μη πολιτική «αναισθησία» όσον αφορά την κατανόηση των κοινωνικών μετασχηματισμών που ενδέχεται να καθιστούν τέτοιες μορφές συλλογικής κινητοποίησης όχι απλώς επίκαιρες αλλά και τελεσφόρους. Για να διαγνώσουμε παρόμοιες δυνατότητες θα πρέπει να εγκαταλείψουμε τη συζήτηση γύρω από τη μεταδημοκρατία και να στραφούμε στις θεωρητικές επεξεργασίες του μετανεωτερικού πλήθους από στοχαστές όπως ο Πάολο Βίρνο και οι Τόνι Νέγκρι και Μάικλ Χαρντ.

Το πλήθος δεν έχει μία συγκεκριμένη, συλλογική ταυτότητα, όπως ο «λαός», αλλά ούτε και παρουσιάζει μία άμορφη ομοιογένεια, όπως οι «μάζες».⁹ Αποτελείται από μία ποικιλία διαφορετικών ατομικότητων και συλλογικοτήτων, η οποία συνέχεται από τη διαρκή και άμεση βιοπολιτική παραγωγή του «κοινού»: κοινωνικές σχέσεις, επικοινωνία, συναισθήματα, τρόποι ζωής. Ειδοποιό γνώ-

ρισμα αυτού του «κοινού» είναι η περιεκτικότητα και η ανοικτότητά του, που είναι άρρηκτα συνυφασμένες με τη δικτυακή συγκρότηση του πλήθους. Το πλήθος είναι διαρθρωμένο ως πλέγμα με διαφορετικούς κόμβους που συνδέονται αυτόνομα μεταξύ τους και με άλλους κόμβους. Νέοι αρμοί μπορούν να προστίθενται διαρκώς χωρίς a priori αποκλεισμούς και ανταγωνιστικές αντιπαραθέσεις. Η μετωπική σύγκρουση αποφεύγεται γιατί οι αντιθέσεις διαχέονται στις πολυδαίδαλες συναρμώσεις.¹⁰ Το Διαδίκτυο δεν είναι μόνο το κατεξοχήν παράδειγμα για τον τρόπο συγκρότησης του πλήθους, είναι ένας κομβικός τόπος και τρόπος ύπαρξής του.¹¹

Το πλήθος αναδύεται μέσα από τη μεταφορντική εργασία. Εκεί δεν παράγει μόνο υλικά προϊόντα, αλλά και ανθρώπινη επικοινωνία, σχέσεις, ιδέες και συναισθήματα στην ίδια τη διαδικασία της υλικής παραγωγής. Είναι, λοιπόν, βιοπολιτικό γιατί δημιουργεί νέες σχέσεις και μορφές ζωής με τρόπο που ακυρώνει τους παραδοσιακούς διαχωρισμούς ανάμεσα στην οικονομία, την πολιτική, την κοινωνία και τη διαμόρφωση της ατομικής και συλλογικής ζωής.¹² Είναι άμεσα πολιτικό, αφού δεν προϋποθέτει μία διακριτή πολιτική οργάνωση, και άμεσα δημοκρατικό, γιατί συγκροτείται αδιαμεσολάβητα από τους διαφορετικούς φορείς του, αρνείται την αντιπροσώπευση, δεν διαθέτει κεντρική καθοδήγηση και ηγεμονικό πρόγραμμα. Είναι συμμετοχικό και αποκεντρωμένο όπως οι δικτυακές οργανώσεις με τους πολλαπλούς κόμβους που εξαπλώνονται διαρκώς.¹³ Λειτουργεί ως άμεση καταστατική εξουσία του δήμου που θεσπίζει αυτόνομα κοινωνικές σχέσεις, αξίες, περιεχόμενα ζωής.¹⁴ Το εθνικό μαζικό κόμμα, το εργατικό συνδικάτο, ο συγκεντρωτισμός, ο ηγεμονισμός, η αντιπροσώπευση, η ιδεολογική κλειστότητα, η κατά μέτωπο σύγκρουση με επίδικο αντικείμενο την εξουσία και οι συνακόλουθες εκφράσεις συλλογικής δράσης ήταν τα κυρίαρχα πολιτικά μορφώματα της βιομηχανικής, νεωτερικής κοινωνίας. Το αυθόρμητο, δικτυωμένο, δημιουργικό, παγκοσμιοποιημένο, περιεκτικό και πολυποικίλο πλήθος προβάλλει ως κυρίαρχο μόρφωμα της μεταβιομηχανικής κοινωνίας και της δικής της πολιτικής.¹⁵

Η διάχυση της μεταβιομηχανικής εργασίας στην ελληνική οικονομία, με την έμφαση στην ευελιξία, τις επικοινωνιακές τεχνολογίες και τη διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών, δεν αποτελεί βέβαια είδηση. Το νέο που κομίζει η διαδήλωση για την Πάρνηθα είναι η δημόσια, πολιτική εμφάνιση του πλήθους, όσο κι αν μερίδες του είχαν ήδη δραστηριοποιηθεί στο πλαίσιο του κινήματος για μία άλλη παγκοσμιοποίηση. Στη συγκεκριμένη πολιτική πρωτοβουλία διακρίνουμε το ημεδαπό «πλήθος» με ανεπτυγμένα χαρακτηριστικά. Επρόκειτο, πρώτον, για μία ανώνυμη δράση από τα κάτω, που αξιοποίησε τις νέες τεχνολογίες (διάχυτος συντονισμός μέσω SMS και Διαδικτύου) για να διαμορφώσει άμεσα έναν ιστό κοινωνικών σχέσεων. Έχουμε λοιπόν ένα κατεξοχήν παράδειγμα βιοπολιτικής, η οποία γεννά συλλογικά κοινωνικές μορφές διά μέσου των

νών τεχνικών επικοινωνίας. Δεύτερον, στη διαδήλωση συμμετείχε ένα ετερόκλητο σύνολο με αποκλίνουσες αντιλήψεις, στοχεύσεις και πρακτικές, και στήθηκε ένας ανοικτός δημόσιος χώρος, τον οποίο όλοι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν και να διέλθουν κατά βούληση –ο κόσμος εμφανιζόταν στο Σύνταγμα, στεκόταν και έφευγε ακανόνιστα. Συγκροτήθηκε έτσι ένα δίκτυο ατόμων και ομάδων στο οποίο μπορούσαν να προστεθούν διαρκώς νέοι κόμβοι χωρίς προδιαγεγραμμένα όρια και αποκλεισμούς. Δεν υπήρχαν κεντρικοί διοργανωτές, ενιαίος συντονισμός, παρατάξεις-καθοδηγητές και προγράμματα-καπέλα, αλλά μία ποικιλομορφία αυτόνομων ατόμων και παρεών σε μία χαλαρή ατμόσφαιρα συνεύρεσης, όπου καθένας μπορούσε να εκφραστεί με διαφορετικό τρόπο.

Το διαρκώς κινούμενο πλήθος των διερχομένων δεν περιορίστηκε λοιπόν σε μία απλή διαμαρτυρία. Ανέδειξε μία προσωρινή ζώνη ριζοσπαστικής δημοκρατίας,¹⁶ στην οποία την πρωτοβουλία πήραν ατομικά οι πολίτες, καταργώντας στο χωροχρόνο του συμβάντος τις σχέσεις άνισης εξουσίας, αντιπροσώπευσης και πειθαρχικής στράτευσης σε καθολικά σχήματα. Έκανε φευγαλέα αλλά άμεσα πράξη τη δημοκρατική ουτοπία των ίσων και ελεύθερων πολιτών. Μία άλλη εμβληματική έκφραση της δημιουργικότητας του πλήθους ήταν το καρναβαλικό στοιχείο, το οποίο τονίζουν χαρακτηριστικά ο Νέγκρι και ο Χαρντ.¹⁷ Το καρναβάλι με τις κούκλες, τις μεταμφιέσεις, τα δρώμενα, τα ευφάνταστα συνθήματα που παρατηρήσαμε σε αυτό το συμβάν, όπως και στο Σηάτλ, τη Γένοβα και τις διαδηλώσεις των Κοινωνικών Φόρουμ, δεν αποτελεί μόνο μία εξωτερική της ποιητικής δύναμης του πλήθους. Ενσαρκώνει τον πολυφωνικό διάλογο, το νέο πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης που διέπει το πλήθος και επιτρέπει την αναίρεση της αντίθεσης ταυτότητα/διαφορά, όπου η ταυτότητα της ενότητας έρχεται σε σύγκρουση με την αυτενέργεια της ετερότητας. Τώρα αναδύεται το δίπολο μοναδικότητα/κοινότητα, όπου η μοναδικότητα εκδηλώνεται μέσα στη (δικτυακή και ανοικτή) κοινότητα.¹⁸ Η συλλογικότητα των καρναβαλιστών συντίθεται από ελεύθερα, δημιουργικά εκφραζόμενα υποκείμενα που συνανήκουν στη χωροχρονική ροή του πανηγυριού.

Στην κριτική, λοιπόν, της μεταπολιτικής θεώρησης, η ερμηνεία του πλήθους μπορεί να αντιτάξει ότι το συγκεκριμένο είδος εκδήλωσης είναι κατεξοχήν πολιτικό-δημοκρατικό, γιατί σχηματίζει άμεσα σχέσεις ισότητας και ελευθερίας μέσα από τις οποίες δρα μία ενεργός συλλογικότητα. Όχι μόνο δεν αποτελεί σύμπτωμα της μεταδημοκρατίας, αλλά συνιστά δημοκρατική πράξη υψηλής έντασης από τέσσερις τουλάχιστον διαφορετικές απόψεις. Δεν αρκείται σε μία συμβατική σύγκρουση με τις συνθήκες εκφυλισμού της δημοκρατίας, ούτε διατυπώνει μεγαλόσχημα προγράμματα που μπορούν να περιμένουν το απώτερο μέλλον, αλλά συστήνει έμπρακτα μία διαφορετική, ριζοσπαστικότερη δημοκρατία εδώ και τώρα. Δεύτερον, δεν ανατρέπει το σημερινό πολιτικό κατεστη-

μένο –ούτε και θα μπορούσε εξάλλου με μία ή δύο διαδηλώσεις. Αλλά με τη φευγαλέα ενσάρκωση μίας δημοκρατίας ριζικής ισότητας και ελευθερίας χωρίς αποκλεισμούς συσσωρεύει εμπειρίες και εμπνέει άμεσα στους πολίτες την πίστη ότι μία καλύτερη δημοκρατία είναι πραγματικά εφικτή. Αχνογραφεί υλικά και βιωματικά ένα όραμα για το οποίο αξίζει να αγωνιστούμε αντί να εγκλωβίζεται σε μία αφηρημένη θεωρία Τρίτον, μπορεί να λειτουργήσει ως ένας πρώτος κόμβος σε ένα δυναμικό δίκτυο αγώνων που επίκεινται και θα είναι ισχυρότεροι, ευρύτεροι και με σταθερότερα αποτελέσματα.

Τέλος, εκδηλώνει μία πολύ πιο ριζική εκδοχή αμφισβήτησης σε σύγκριση με τις παραδοσιακές μορφές, που μάχονται μέσα από συγκεντρωτικά και πειθαρχημένα σχήματα οργάνωσης. Τα τελευταία τείνουν να αναπαράγουν καταστατικά στοιχεία της εξουσίας που αντιπαλεύουν –όπως την ιεραρχική δομή, τη γραφειοκρατία, τη συμμόρφωση με κατεστημένους κανόνες– στο βαθμό που την ανταγωνίζονται με τους δικούς της όρους ή με τους ευρύτερους ηγεμονικούς όρους της πολιτικής και κοινωνικής διάρθρωσης. Αντιθέτως, η χαλαρή, οριζόντια και αυθόρμητη δράση των ελεύθερων ιδιαιτεροτήτων επιχειρεί μία ριζική έξοδο από το σύστημα της νεωτερικής πολιτικής εξουσίας.¹⁹ Στρέφεται προς την άμεση υλοποίηση μίας νέας κοινωνικής και πολιτικής δημιουργίας. Αν κάποιος είναι έτοιμος να απορρίψει συλλήβδην αυτό το είδος κινητοποίησης ως απολιτικό, αντιπολιτικό ή μεταπολιτικό, τούτο συμβαίνει γιατί παραμένουν υποταγμένοι σε μία ιδιαίτερη, νεωτερική αντίληψη για την πολιτική δράση και τη δημοκρατική πρακτική, η οποία φέρει το στίγμα των κυριαρχικών δομών ανελευθερίας και ανισότητας που διέπουν τη νεωτερικότητα.

Η πολιτική της ηγεμονίας εναντίον της πολιτικής αυτόνομου πλήθους

Η αντιπαράθεση μεταξύ της δικτυακής δημοκρατίας του πλήθους και της προσέγγισης που θα την καταδίκαζε ως έκπτωση της πολιτικής ή αφομοίωση του εκφυλισμού της δεν είναι επινόηση του παρόντος κειμένου. Εντάσσεται σε μία ρητή και ανεπτυγμένη διαμάχη που έχει ξεσπάσει στους κόλπους του κινήματος κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.²⁰ Όταν, λοιπόν, στις διαδηλώσεις μετά την καταστροφή της Πάρνηθας και το ολοκαύτωμα του Αυγούστου ορισμένοι εξέφραζαν το σκεπτικισμό τους για τα πολιτικά χαρακτηριστικά αυτών των πρακτικών, γίναμε μάρτυρες της μεταφοράς του ίδιου ρήγματος και στην ημεδαπή.²¹

Η διαφορά αυτή τείνει να αποκρυσταλλωθεί ως μία αντίθεση ανάμεσα σε κάθετες και οριζόντιες δομές οργάνωσης, ιεραρχικές και αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες, ηγεμονικό συγκεντρωτισμό και αυτόνομο αυθορμητισμό, το μεγάλο κίνημα-κόμμα και το πορώδες πλέγμα των πολύχρωμων, ετερόκλητων ομάδων και ατόμων.²² Ποικίλα επιχειρήματα έχουν διατυπωθεί ένθεν κακείθεν. Η

πολιτική σκέψη θα όφειλε μάλλον να τηρήσει μία διστακτική στάση προβληματισμού και εφεκτικότητας όσον αφορά τις κρίσεις και τις παρεμβάσεις της σε αυτό το πεδίο. Αν η δημοκρατική «πολιτικότητα» των νεοφανών τρόπων κινητοποίησης πρέπει να αξιολογηθεί με γνώμονα την αποτελεσματικότητά τους, τότε είναι ακόμη πολύ νωρίς για την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων. Αρκεί να θυμηθούμε τη διάρκεια των συλλογικών αγώνων που διέπλασαν βαθμιαία το οικείο περίγραμμα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Όσο νόμιμες κι αν είναι οι πιθανολογικές σταθμίσεις για τη δραστικότητα επιμέρους πρακτικών και δομών οργάνωσης, παραμένει το γεγονός ότι η ιστορία είναι ένα εκ προοιμίου ακαθόριστο και πολυσύνθετο αποκύημα αγώνων.

Αλλά και σε ένα πιο θεωρητικό επίπεδο, το να αποφανθεί κανείς για την «πολιτική» ποιότητα των δύο εναλλακτικών προτύπων προϋποθέτει εν τέλει την επίκληση μίας άχρονης και καθορισμένης ουσίας του πολιτικού. Κάτι τέτοιο δεν είναι προβληματικό μόνο υπό το φως της πολυπρισματικής κριτικής που έχει ασκηθεί στην ουσιοκρατία.²³ Αντιφάσκει και με την ίδια την πολιτική ως διαδικασία συλλογικής δράσης που εισάγει νέους καθορισμούς στις κοινωνικές σχέσεις. Η ίδια η πολιτική πράξη περιέχει εγγενώς τη δυνατότητα να διαρρηγνύει τις εννοιολογικές της περιχαρακώσεις. Αυτό δε σημαίνει ότι μπροστά σε νέα ιστορικά φαινόμενα η κριτική πολιτική σκέψη είναι καταδικασμένη στο ρόλο της εκ των υστέρων ανάλυσης. Εν προκειμένω, έχει συμβάλει στη θεωρητική διύλιση της διαφοράς των δύο προσεγγίσεων στη σύγχρονη ριζοσπαστική πράξη. Θα ήταν ίσως δυνατό να φωτίσει επίσης συγκεκριμένες αδυναμίες στη λογική τους και να ανιχνεύσει τα διαφορετικά πρακτικά διακυβεύματα που ενέχουν. Θα μπορούσε, τέλος, να σκιαγραφήσει δυνατότητες εναλλακτικών ερμηνειών της συγκυρίας αλλά και πιο συγκεκριμένων πρωτοβουλιών δράσης.

Σε αυτό το πεδίο, οι πιο επίκαιρες ίσως σχηματοποιήσεις των αντιτιθέμενων μορφών ριζοσπαστικής πολιτικής εντοπίζονται στο έργο του Ερνέστο Λακλάου και της Σαντάλ Μουφ, από τη μία, και των Χαρντ-Νέγκρι και Τζων Χόλογουεη, από την άλλη. Οι Λακλάου και Μουφ επανεπεξεργάστηκαν τη μαρξιστική παράδοση για να προτείνουν τόσο μία κριτική σύλληψη του πολιτικού στη νεωτερικότητα όσο και μία νέα στρατηγική ριζοσπαστικής δημοκρατικής δράσης. Οι θεμελιώδεις παραδοχές τους συγκλίνουν με τις οντολογικές αφητηρίες των Χαρντ, Νέγκρι και Χόλογουεη. Η ιστορία είναι ένα ανοικτό πεδίο δημιουργίας κοινωνικών σχέσεων μέσα από κοινωνικές συγκρούσεις. Η κοινωνική δομή που διαμορφώνεται από τους ιστορικούς δρώντες μπορεί να διαρθρωθεί με διαφορετικούς τρόπους που δεν είναι a priori καθορισμένοι.²⁴ Έτσι η διαφορά γίνεται καταστατική, και η ταυτότητα είναι πάντα προσωρινή, ανολοκλήρωτη και υπό αίρεση. Οι κοινωνικοί σχηματισμοί παράγονται από την συνάρθρωση διαφορών που εντάσσονται σε μία ροή

εναλλακτικών δυνατοτήτων, η οποία υποσκάπτει τη σταθερότητα και συνοχή κάθε συστήματος.²⁵

Ο Λακλάου και η Μουφ διαφοροποιούνται από μετανεωτερικές ερμηνείες όπως εκείνη του Μπωντριγιάρ κατά το ότι θεωρούν ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι μία διαρκής και αχαλίνωτη κίνηση διαφορών. Η κοινωνική οργάνωση συνεπάγεται μερικές παγιώσεις σχέσεων και ταυτοτήτων. Οι ταυτότητες καθορίζονται από τη συνύφανσή τους σε σχέσεις γύρω από κομβικά σημεία που ρυθμίζουν τη σημασιοδότηση των κοινωνικών αρμών και συμπυκνώνουν δομές εξουσίας.²⁶ Η εξουσία είναι καθοριστική και ανεξάλειπτη γιατί το κοινωνικό δεν κυβερνάται από μία έσχατη νομοτέλεια. Η «επιλογή» από εναλλακτικές δυνατότητες κοινωνικών σχέσεων δεν προκύπτει από αντικειμενικές διαδικασίες. Στηρίζεται εν τέλει σε συσχετισμούς εξουσίας που εξοβελίζουν άλλες δυνατότητες.²⁷ Η σύμπληξη ταυτοτήτων (καθορισμένων ρόλων, ιδεολογικών ταυτίσεων, κ.ο.κ.) και η επισφαλής άρθρωση «συστηματικών» σχέσεων προϋποθέτει τη χάραξη διαχωριστικών γραμμών.²⁸ Αυτές εξορίζουν ανταγωνιστικές δυνάμεις και ενοποιούν το εκάστοτε σύστημα σχέσεων συστήνοντας αλυσίδες ισοδυναμίας. Οι εσωτερικές διαφορές συνδέονται και αποκτούν μία συλλογική ταυτότητα βάσει εκείνου που αρνούνται από κοινού.

Ο Λακλάου έχει επικεντρώσει το θεωρητικό του εγχείρημα στην επεξεργασία ενός προτύπου ηγεμονίας, δηλαδή εξουσιαστικής συγκρότησης των πολιτικών ταυτοτήτων και των κοινωνικών αρθρώσεων, το οποίο κρίνει ότι έχει γενικότερη ισχύ στη νεωτερική πολιτική.²⁹ Η (ατελής και πρόσκαιρη) κοινότητα σχηματίζεται μέσα από μία διαλεκτική του καθολικού –της γενικής δομής, των κοινωνικών αρχών και της συλλογικής ταυτότητας– και του μερικού, δηλαδή των επιμέρους διαφορών. Το «καθολικό» ως τέτοιο είναι κενό, στερείται αναγκαίων περιεχομένων, και αποτελεί ένα πεδίο μάχης μεταξύ μερικοτήτων που εμφανίζονται ως ευρύτεροι εκπρόσωποι ενός συνόλου, ως ικανές να συγκροτήσουν μία κοινωνική τάξη. Το ποια διαφορά θα λειτουργήσει τελικά ως προσωρινός εκπρόσωπος και οργανωτής του συνόλου κρίνεται με βάση τους συσχετισμούς εξουσίας.³⁰

Εκείνο που διακρίνει χαρακτηριστικά αυτή τη θεωρία περί ηγεμονίας από την αντίληψη περί ηγεμονίας στη μαρξιστική παράδοση, τη σκέψη του Λένιν και του Γκράμσι, μεταξύ άλλων, είναι ότι ο φορέας και το περιεχόμενο της καθολικότητας δεν προδιαγράφονται από κοινωνικοϊστορικούς νόμους, δεν είναι απαραίτητα το προλεταριάτο με έδρα το κόμμα και το κράτος.³¹ Ο προσδιορισμός τους αποτελεί ο ίδιος προϊόν αγώνων, ενώ η δύναμή τους είναι επισφαλής και οριοθετημένη. Η μερικότητα που αναλαμβάνει τις λειτουργίες της καθολικότητας σημασιοδοτώντας και συναρθρώνοντας κοινωνικά πλαίσια, αναδύεται μέσα από την αλληλεπίδραση ομάδων και αιτημάτων που μεταβάλλονται και συντίθενται σε κάποια επίπεδα, διαμορφώνοντας μία μερική ενότητα. Ή μπορεί

να προέλθει από διαδικασίες γενίκευσης που εξακτινίζονται από έναν κύριο φορέα δράσης. Ούτε ο φορέας, ούτε ο προνομιακός τόπος της ηγεμονίας, ούτε οι δομικές αρχές της ενότητας που επιβάλλει είναι δεδομένες εκ των προτέρων. Επίσης, οι σύγχρονοι κοινωνικοί σχηματισμοί δεν διαθέτουν ένα μόνο κέντρο δόμησης, αλλά πολλαπλά ηγεμονικά σημεία παραγωγής συναρθρωτικών αποτελεσμάτων, σε ένα περιβάλλον ποικίλων ανταγωνισμών.³² Εκείνο που διατηρείται από την παραδεδομένη σύλληψη της ηγεμονίας είναι η ύπαρξη επιμέρους κέντρων διάρθρωσης του κοινωνικού, ένας αναπόφευκτος βαθμός ανισομέρειας των σχέσεων εξουσίας, και οι γραμμές ενότητας των διαφορών ως αίτημα περιορισμένης σύνθεσης και ορίζοντας βάθους.

Ο Λακλάου επιμένει, ακόμη, στο συστατικό ρόλο της αντιπροσώπευσης. Στο πιο αφηρημένο επίπεδο, η αντιπροσώπηση είναι αναγκαία γιατί το καθολικό δεν έχει ένα πάγιο και προκαθορισμένο περιεχόμενο. Έτσι, για να μπορέσει να συσταθεί μία κοινωνική τάξη, το μερικό –οι διάφοροι συλλογικοί φορείς και τα προγράμματά τους– εμφανίζεται ως εκπρόσωπος ενός καθολικού –της κοινωνικής οργάνωσης και ενότητας– που δεν ταυτίζεται ωστόσο εγγενώς με καμία μερικότητα.³³ Σε πιο πρακτικό, ιστορικό επίπεδο, ο Λακλάου υποστηρίζει ότι η αντιπροσώπηση έχει καταστεί σήμερα θεμελιώδης πολιτική σχέση. Αφενός οι κοινωνικές ταυτότητες έχουν γίνει πιο ασταθείς και κατακερματισμένες και αφετέρου η αύξηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας και διασύνδεσης συνεπάγεται την ανάγκη λήψης αποφάσεων σε πολυεπίπεδες σφαίρες: τοπικές-κοινοτικές, εθνικές, περιφερειακές, διεθνείς, παγκόσμιες. Σε αυτά, λοιπόν, τα πολλαπλά πεδία η συμμετοχή των ποικίλων ομάδων γίνεται κατ'ανάγκη δι' αντιπροσώπου. Και οι αντιπρόσωποι καλούνται να παίξουν έναν πιο ενεργό, καταστατικό ρόλο, συγκροτώντας κοινωνικές σχέσεις εκεί όπου δεν υπήρχαν, συγκεκριμενοποιώντας ρευστά κοινωνικά συμφέροντα και συναρθρώνοντας πολυτεμαχισμένες ταυτότητες.³⁴

Το σχέδιο για μία ριζοσπαστική δημοκρατία που έχουν διατυπώσει ο Λακλάου και η Μουφ κινείται μέσα στο περίγραμμα των παραπάνω θέσεων.³⁵ Κύρια επιδίωξή του είναι η εμβάθυνση της ελευθερίας και της ισότητας και η επέκτασή τους σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Επιζητεί τη μέγιστη δυνατή αυτονόμηση των διαφορών –της ατομικής ελευθερίας, των κοινωνικών χώρων και σφαιρών δράσης, των επιμέρους αγώνων– αλλά και τη συνάρθρωσή τους στα πλαίσια ενός ενοποιητικού ηγεμονικού σχηματισμού που προάγει τόσο την ελευθερία όσο και την ισότητά τους.³⁶ Στις αρχικές του εκφορές, το σχέδιο αυτό επιχειρούσε να συντονίσει τη ριζοσπαστικοποίηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας με σοσιαλιστικούς στόχους δημοκρατικού ελέγχου της οικονομίας.³⁷ Ανέκαθεν, όμως, επίκεντρό του ήταν η προώθηση μίας δημοκρατικής λογικής της ανοικτότητας και της κοινωνικής αμφισβήτησης. Σε ένα ριζοσπαστικό δημοκρατικό καθεστώς, οι κοινωνι-

κές αρθρώσεις υπόκεινται διαρκώς σε διαδικασίες επερώτησης, αναδιαπραγμάτευσης και αναδημιουργίας.³⁸ Η πολιτεία αυτή διευκολύνει συνειδητά τη διαπάλη διαφορετικών προταγμάτων οργάνωσης του κοινωνικού, ενισχύοντας την πολιτικοποίηση και αντλώντας ζωτική δύναμη από τον πολιτικό ανταγωνισμό.³⁹

Οι θεμελιώδεις παραδοχές της θεωρίας της ηγεμονίας επηρεάζουν το εν λόγω δημοκρατικό όραμα διπλά, καθορίζοντας τη στρατηγική για την πραγμάτωσή του αλλά και την ίδια τη σκοπούμενη διάρθρωση της δημοκρατικής πολιτείας.⁴⁰ Η διεκδίκησή του προϋποθέτει την ηγεμονική συγκρότηση αλυσίδων ισοδυναμίας που συνενώνουν ιδιαίτερα αιτήματα και φορείς γύρω από κομβικά σημαίνοντα, χαράσσοντας γραμμές διαχωρισμού από αντίπαλες δυνάμεις. Αυτές οι γραμμές ανταγωνισμού συμβάλλουν στην ανάδειξη μίας συλλογικής ταυτότητας και στον προσανατολισμό της πολιτικής δράσης. Από την άλλη, η ριζοσπαστική δημοκρατία ως *πολίτευμα* εμφορείται από μία οξεία επίγνωση του καταστατικού χαρακτήρα του ανταγωνισμού, των ανισομερών σχέσεων εξουσίας, του αποκλεισμού, της αντιπροσώπευσης. Η ειδοποιός της διαφορά έγκειται ακριβώς στο ότι αναγνωρίζει ότι οι καθολικές αρχές και λειτουργίες της κοινότητας δεν έχουν αναγκαία περιεχόμενα και μορφές. Προσδιορίζονται από ιδιαιτερότητες που έχουν αναλάβει προσωρινά γενικότερους ρόλους, εξοβελίζοντας άλλες δυνατότητες με πράξεις εξουσίας. Η αναγνώριση αυτή δεν ακυρώνει τις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας. Συνεπάγεται μεν ότι είναι αδύνατη μία πλήρης πραγμάτωσή τους, αλλά αρνείται την αναγκαιότητα των κατεστημένων δομών ανισότητας και ανελευθερίας. Οδηγεί έτσι σε μία αέναη προσπάθεια διάνοιξης των θεσπισμένων σχέσεων στην επερώτησή τους από τη σκοπιά των δημοκρατικών αξιών, ενώ υποβοηθά την αντιπαράθεση των επιμέρους φορέων που εκτελούν χρέη καθολικής αντιπροσώπευσης. Εν ολίγοις, η αποδοχή της ανθρώπινης περατότητας θέτει σε κίνηση ένα διαρκές εγχείρημα άρσης των εκάστοτε ιστορικών ορίων.⁴¹

Αρχή της οντολογίας που υποβαστάζει αυτό το δημοκρατικό πρόταγμα είναι η αρνητικότητα ή η έλλειψη.⁴² Οι διαφορές δεν είναι αυτάρκειες ούτε συνδυάζονται αυθόρμητα.⁴³ Το είναι της πολλαπλότητας και της δημιουργικής ροής δεν είναι πλήρες. Δεν είναι δυνατό να συγκροτήσει από μόνο του μία κοινωνική πραγματικότητα. Απαιτεί τη μεσολάβηση διαβημάτων σύνθεσης από ιδιαίτερα υποκείμενα που οικοδομούν με διαδικασίες ηγεμονίας μία πρόσκαιρη και ελλειπτική ενότητα. Το αναπότρεπτο εν τέλει της συγκέντρωσης εξουσίας, της αντιπροσώπευσης και των αποκλεισμών συνεπάγεται ότι η χειραφέτηση αποτελεί μία αέναη διαδικασία η οποία δε μπορεί να απολήξει σε μία κατάσταση πλήρους ελευθερίας. Η ίδια θέση εξηγεί ίσως και τη στενότερη σύνδεση αυτής της εκδοχής της ριζοσπαστικής δημοκρατίας με τη νεότερη αντιπροσωπευτική, φιλελεύθερη δημοκρατία.⁴⁴ Οι θεσμοί της

αντιπροσώπευσης, της συγκέντρωσης εξουσίας και του πολιτικού ανταγωνισμού συνάδουν με τις οντολογικές αποφάνσεις του Λακλάου και της Μουφ. Έτσι η ριζοσπαστική δημοκρατία θέλει να μετασχηματίσει, κι όχι να υπερβεί τη φιλελεύθερη δημοκρατία, με την εμβάθυνση και επέκταση των αρχών της.

Η καταστατική έλλειψη και τα εξαγόμενα από αυτή βρίσκονται στον πυρήνα των αποκλίσεων από τις οντολογικές ερμηνείες και τους πολιτικούς προσανατολισμούς των Νέγκρι και Χαρντ και του Χόλογουεη. Οι διαφορές που ενορχηστρώνουν το πλήθος των Νέγκρι και Χαρντ δεν υπάγονται σε μία ενοποιητική αρχή, αλλά συνδέονται ως ξεχωριστές μοναδικότητες σε ένα δίκτυο χωρίς ανισομέρειες εξουσίας και αποκλεισμούς. Ο ένας κόμβος συνδέεται οριζόντια με τον άλλο και νέες συνάψεις μπορούν να προστίθενται επ'άπειρον. Οι διαφωνίες δεν επάγουν κατ'ανάγκη σε αντιπαραθέσεις και διαχωρισμούς γιατί μπορούν να διαχυθούν στην πολυμέρεια των κόμβων.⁴⁵ Το πλήθος των δικτυωμένων διαφορών αναδύεται μέσα από τις νέες μορφές άυλης εργασίας. Δεν απαιτούνται ριζικές έξωθεν παρεμβάσεις για τη συγκρότησή του. Η κοινότητα έχει ήδη συσταθεί ουσιαστικά από τους κοινούς τόπους της μεταφορντικής εργασίας. Οι συγκλίνουσες βιοπολιτικές συνθήκες και η πύκνωση της επικοινωνίας συγκροτούν το πλήθος ως συλλογικό υποκειμένο δράσης, που παράγει νέες δομές συνεργασίας, νέες συλλογικές γνώσεις, συγκινήσεις και μορφές σχέσεων.⁴⁶ Η εξελισσόμενη αυτή διαδικασία απελευθερώνει τη δημιουργικότητα του πλήθους που δραπετεύει από τις ασφυκτικές περιχαράκωσεις της κατεστημένης εξουσίας, υλοποιεί νέες αντισυστημικές κοινότητες και οράματα ζωής μέσα στις ίδιες του τις αντιστάσεις, και οδεύει προς την κατάλυση του παγκόσμιου καθεστώτος και τη θέσμιση ενός νέου μορφώματος δημοκρατίας. Οι Νέγκρι και Χαρντ ισχυρίζονται ότι η ανάπτυξη της βιοπολιτικής παραγωγής έχει προχωρήσει σε τέτοιο σημείο ώστε η συντακτική εξουσία του πλήθους είναι πλέον σε θέση, μέσω των συνεργατικών ιστών που έχει υφάνει, να ιδρύσει μία «απόλυτα» δημοκρατική κοινωνία, με πλήρη ισότητα και ελευθερία για τα δημιουργικά υποκείμενα.⁴⁷

Εδώ η πολλαπλότητα δεν ανάγεται στην ταυτότητα. Το συλλογικό υποκείμενο προκύπτει από τη συνύφανση του πολλαπλού στο πλέγμα του κατανεμημένου δικτύου. Η κοινότητα των απαραμείωτων και αναπτυσσόμενων διαφορών παραμένει ανοικτή, πορώδης, χωρίς αποκλειστική κοινή βάση, ενιαίο κέντρο και εξουσιαστικές αρχές.⁴⁸ Σε αντίθεση με το υπερβατικό πρότυπο της νεωτερικής κυριαρχίας, όπου η ενότητα παράγεται από ένα κυρίαρχο υποκείμενο το οποίο υπέρκειται των επιμέρους διαφορών, η βιοπολιτική διάρθρωση συντάσσει στοιχεία που βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο και οργανώνονται συνεργατικά, οριζόντια και άμεσα.⁴⁹ Συντονίζονται όπως τα μέλη ενός σμήνους και συναποφασίζουν με τη νοημοσύνη του σμήνους. Στα προγράμματα ανοικτού λογισμι-

κού, για παράδειγμα, οι πολλαπλοί δρώντες συνδράμουν αυτόβουλα στη δημιουργική επίλυση προβλημάτων, τροφοδοτώντας χωρίς κεντρικό συντονισμό την αέναη εξέλιξη ενός κοινού αποτελέσματος.⁵⁰ Σε αντίθεση με το επαναστατικό κόμμα, τη γραφειοκρατική οργάνωση και τις σοσιαλ-δημοκρατικές διακυβερνήσεις, το πληθωρικό σμήνος ενσαρκώνει ένα νέο οργανωτικό πρότυπο που κάνει πράξη την ισότητα και την ελευθερία των υποκειμένων μέσα στις ίδιες της δομές αντίστασης κατά της αυτοκρατορίας του κεφαλαίου. Η οριζόντια δικτύωση συνιστά ταυτόχρονα το πιο αποτελεσματικό μέσο ανατρεπτικής δράσης στο βαθμό που και η ίδια η πλανητική εξουσία της αυτοκρατορίας είναι συγκροτημένη δικτυακά.⁵¹

Το αντεπιχείρημα συνοψίζεται λοιπόν στην ιδέα ότι η συλλογική δημιουργικότητα της εργασίας έχει αναπτύξει ήδη ένα σχήμα κοινωνικής συνύπαρξης που αναιρεί τις νεωτερικές προδιαγραφές της πολιτικής: κεντρική εξουσία, αντιπροσώπευση, οριοθέτηση, ανταγωνισμός, αποκλεισμός. Η συγκρότηση αυτή εκφράζει μία υπαρκτή και ανεπισσώμενη ιστορική δυναμική που διαγράφει υλικά την προοπτική μίας πλήρως ίσης και ελεύθερης δημοκρατίας.

Εδώ διαφαίνεται μία οιονεί τελεολογία της εμμένειας. Όχι με την έννοια ότι η ιστορική εξέλιξη είναι νομοτελειακά προγραμματισμένη, αλλά ότι απορρέει από εγγενείς ροπές και συστατικά στοιχεία του είναι, τα οποία αρκεί να απελευθερωθούν από τα συγκαιρινά δεσμά τους για να τελειοποιήσουν μία απαστράπτουσα νέα πραγματικότητα. Η θεώρηση αυτή εμπεριέχει προφανώς έναν υποτονισμό της ανάγκης παρεμβάσεων εκ μέρους των πολιτικών υποκειμένων, τα οποία αλλιώς θα έπρεπε να συμβάλλουν πιο ενεργά στη διαμόρφωση ενός εναλλακτικού σχεδίου. Ενέχει επίσης μία παραγνώριση των περιορισμών του νέου κοινωνικού σχηματισμού που βρίσκεται επί θύραις των ανταγωνισμών, των αποκλεισμών, των εξουσιαστικών σχέσεων που είναι πιθανό ότι θα τον διατρέχουν.

Οι λογικές αυτές συνάψεις αναδεικνύονται με μεγαλύτερη ένταση στη συγγενή φιλοσοφικά σκέψη του Χόλογουεη, ο οποίος επικεντρώνει στο δημιουργικό πράττειν των ενεργών υποκειμένων. Τονίζει την έμφυτη κοινωνικότητα και την καινοτόμο δύναμη της πράξης που υπερβαίνει τα όρια του υπάρχοντος γεννώντας νέες μορφές.⁵² Το πράττειν είναι ένας διάχυτος, δυνάμει ακαθόριστος κοινωνικός ρους που ανοίγεται εγγενώς στο γίνεσθαι διασπώντας τις περιφράξεις της ταυτότητας. Έτσι, πυρήνας των κοινωνικών ανταγωνισμών σήμερα είναι η σύγκρουση ανάμεσα στην *εξουσία* ή *δύναμη-για*, την ικανότητα της πράξης να ενεργεί χωρίς *a priori* καθορισμούς, και την *εξουσία-επί* άλλων υποκειμένων δράσης. Η *εξουσία-επί* καταπνίγει και προσδένει σε δεδομένες σκοπιμότητες την ελεύθερη ροή της *δύναμης-για*.⁵³ Η επανάσταση με την έννοια της ριζικής απελευθέρωσης συνίσταται στη χειραφέτηση του πράττειν από τα δεσμά της *εξουσίας-επί*, από όλες τις αλληλένδετες δομές αντι-

προσώπησης και κάθετων ιεραρχικών σχέσεων: τις καθλώσεις της ταυτότητας που διασπά τη συνέχεια του κοινωνικού ρου της πράξης, τις παγιώσεις των θεσμών που εγκλωβίζουν το πράττειν στην επανάληψη.⁵⁴

Η αντίσταση εκδηλώνεται πρώτα ως κραυγή κατά της άρνησης του κοινωνικού πράττειν από τους σημερινούς εγκλεισμούς του.⁵⁵ Αποβλέπει στην κατάρριψη αυτών των φραγμών και το κτίσιμο νέων κόσμων με την εκδίπλωση της δημιουργικής πράξης.⁵⁶ Αρνείται έτσι να στηριχθεί σε θεσμούς όπως το κράτος, κεντρικό φορέα της εξουσίας-επί, και κάθε είδους ιεραρχικές δομές, που αποτελούν ακριβώς τα όρια που θέλει να ξεπεράσει. Η χρήση του κρατικού μηχανισμού κυριαρχίας εμφυτεύει στο κίνημα ιεραρχικούς όρους οργάνωσης που υποσκάπτουν την πραγμάτωση των σκοπών του.⁵⁷ Η αντίσταση αρνείται και την παραδοσιακή έμφαση στη μετωπική αντιπαράθεση, γιατί σε αυτήν ο αντίπαλος μας αναγκάζει να παίξουμε με τους όρους του, την κάθετη συγκέντρωση δύναμης, για να επικρατήσουμε. Η αντίσταση πραγματοποιεί εδώ και τώρα νέους κόσμους οριζόντιας συνεργασίας και συνεχούς, ελεύθερης ροής του πράττειν.⁵⁸ Με τον τρόπο αυτό εκφράζει μία άμεση χειραφέτηση της δημιουργικής ικανότητας, αλλά και μία ριζική μορφή αμφισβήτησης. Διαρρηγνύει το πλαίσιο που θέτει ο αντίπαλος ενώ εμπνέει πίστη κι ελπίδα στη δυνατότητα ενός άλλου τρόπου ζωής προεικονίζοντάς τον. Η αντίσταση δεν ακολουθεί ένα πρόγραμμα με τις ταυτοτικές προδιαγραφές του, αλλά βαδίζει διερευνητικά και ψηλαφητά μέσα από την απελευθέρωση της κοινωνικής ροής του πράττειν.⁵⁹ Αυτή η αποδέσμευση είναι ο στόχος και το μέσο, γιατί αυτή θα συνθέσει τις νέες μορφές ελεύθερης ζωής που αναζητούμε.

Ο κόσμος της δημιουργικής και συνεργατικής δράσης των υποκειμένων, με οριζόντιες διασυνδέσεις, χωρίς εξουσιαστικές επιβολές, συγκεντρωτισμούς και αποκλειστικές ταυτότητες, δεν είναι κατά τον Χόλογουεη παρά ένας κόσμος ενύπαρκτος στο σημερινό, ένας κόσμος που παράγει την πραγματικότητα του παγκόσμιου καπιταλισμού και των φορέων κυριαρχίας ενώ καταπιέζεται και στρεβλώνεται από αυτούς.⁶⁰ Την ελεύθερη ροή του κοινωνικού πράττειν απαιτούν και ταυτόχρονα προεικονίζουν ποικίλες μορφές αντιστάσεων που ξεδιπλώνονται σήμερα, από τους Ζαπατίστας μέχρι τους αυτοοργανωμένους αγώνες του κινήματος για μία άλλη παγκοσμιοποίηση⁶¹ εδώ μπορούμε να προσθέσουμε φυσικά τις κινητοποιήσεις για τα καμένα δάση στην Ελλάδα.

Από τη σκοπιά του Λακλάου, μία τέτοια προσέγγιση εξαλείφει το πολιτικό και έχει παραλυτικές συνέπειες για την πολιτική δράση γιατί την εγκαταλείπει σε αυτόνομες δυναμικές που δεν προϋποθέτουν την ενεργό παρέμβαση συλλογικών υποκειμένων για τη χάραξη εναλλακτικών σχεδίων και τον συντονισμό του αγώνα. Ο Χόλογουεη εκδηλώνεται ρητά υπέρ της «αντιπολιτικής», η οποία δεν είναι απλώς αντικρατική αλλά και αντι-οργανωτική γενικώς.⁶² Οι αντιστάσεις δρουν σήμερα σαν μεμονωμένες

λάμπεις φωτός που αποκαλύπτουν επιμέρους διαστάσεις της καπιταλιστικής κυριαρχίας και προβάλλουν άλλες δυνατότητες. Μία οργάνωση-ομπρέλα θα ήταν ανεπιθύμητη, γιατί οι οργανώσεις γεννούν κάστες «οργανωτών» που αναπαράγουν ιεραρχικές σχέσεις. Ούτε κάποιο ευρύτερο πρόγραμμα θα ήταν σκόπιμο, γιατί το ζητούμενο είναι η απελευθέρωση της αυτόνομης σκέψης και πράξης από προκαθορισμούς. Τα κινήματα της χειραφέτησης ανοίγουν το δικό τους δρόμο βαδίζοντας διερευνητικά.⁶³ Η συλλογική απελευθερωτική δράση έχει μία δική της δημιουργικότητα, που θα δώσει τις απαιτούμενες απαντήσεις. Με μία έννοια, τα πράγματα, αν είναι να γίνουν (και ο Χόλογουεη δεν εκφράζει απόλυτες βεβαιότητες),⁶⁴ θα γίνουν σχεδόν από μόνα τους –σε αυτό έγκειται θεμελιωδώς η απαλοιφή της πολιτικής. Οι μαζικές οργανώσεις, οι ευρύτεροι συντονισμοί και οι προγραμματικοί σχεδιασμοί εισάγουν στοιχεία ταυτότητας και κυριαρχικής εξουσίας σε κινήματα που επιζητούν ακριβώς να απελευθερωθούν από τις οριοθετήσεις και τις επιβολές.

Μία ανάλογη εξάλειψη του πολιτικού εντοπίζεται και στην πιο ιστορικοποιημένη αντίληψη των Νέγκρι και Χαρντ. Αφενός πρεσβεύουν ότι το συλλογικό υποκείμενο και οι βασικοί άξονες μιας απόλυτης δημοκρατίας έχουν ήδη ωριμάσει χάρη στις μεταφορντιστικές παραγωγικές δυνάμεις. Άρα δεν απαιτείται εντατική πολιτική εργασία για να συσταθεί ο φορέας της κοινωνικής αλλαγής. Αφετέρου, υποθέτουν ότι το πλήθος δεν έχει ανάγκη από άλλες μορφές συλλογικής οργάνωσης πέραν της δικτυακής διασύνδεσης. Καθώς η εξουσία της αυτοκρατορίας είναι ομοίως δικτυακά δομημένη, κάθε επιμέρους αγώνας πλήττει άμεσα το ευρύτερο σύστημα.⁶⁵ Η πολιτική εξασθενίζει κι εξαχνώνεται στη γραμμή σκέψης του Χόλογουεη και των Νέγκρι και Χαρντ: δε χρειάζεται καμία κοπιώδης και εξ αρχής κινητοποίηση για τη δημιουργία ενός συλλογικού πολιτικού φορέα, τη σύνθεση μίας κοινής εναλλακτικής ταυτότητας, τη χάραξη γραμμών αντιπαράθεσης και τη σύλληψη ενός πολιτικού προτάγματος. Αυτά έχουν ήδη συντελεστεί κατ'ουσίαν, ή θα συντελεστούν από την αυτόνομη δημιουργική πράξη. Κατά περίεργο τρόπο, αυτή η αντίληψη κλίνει προς μία παθητικότητα ανάλογη με εκείνη που καλλιεργούσαν οι νομοτελειακές ερμηνείες του μαρξισμού, που προσδοκούσαν ότι η επανάσταση θα ξεπηδήσει αναπόδραστα από την οικονομική εξέλιξη του καπιταλισμού.⁶⁶

Από μία άλλη οπτική, ο Λακλάου θα καταδίκαζε τα παραπάνω σχήματα ως αντιπολιτικά στο βαθμό που αποκηρύσσουν τις σχέσεις εξουσίας, την αντιπροσώπηση και τους αποκλεισμούς. Κατά τον Λακλάου, η αντιπροσώπηση είναι καταστατικό στοιχείο της ηγεμονίας και εκ των ων ουκ άνευ για την ίδια τη συγκρότηση της «κοινότητας» στις ύστερες νεωτερικές συνθήκες της προϊούσας εξατομίκευσης και πολυπλοκότητας.⁶⁷ Για να έχουν πραγματικά λόγο στα πολλαπλά επίπεδα της σύγχρονης κοινωνικής διάδρασης –τοπικό, εθνικό, περιφερειακό,

διεθνές- οι επιμέρους συλλογικότητες θα πρέπει να εκπροσωπούνται, εφόσον δεν μπορούν να συμμετάσχουν αυτοπροσώπως. Και οι αντιπρόσωποι παρεμβαίνουν ουσιαστικά στον προσδιορισμό των συλλογικών συμφερόντων και ταυτοτήτων, εφόσον τα ποικίλα πλαίσια διάδρασης έχουν έναν δυναμικό χαρακτήρα και παρέχουν νέες πληροφορίες και προκλήσεις. Έτσι οι θέσεις που υποστηρίζουν οι αντιπρόσωποι θα πρέπει να υπόκεινται σε διαπραγμάτευση και ανακαθορισμό στο ιδιαίτερο περιβάλλον των διαβουλευτικών φόρουμ.

Επίσης, η μερική συγκέντρωση εξουσίας είναι συνυπόστατη με την αντιπροσώπηση και την οικοδόμηση της δημοκρατικής κοινότητας.⁶⁸ Η τελευταία θα πρέπει να ορίσει έναν αντίπαλο στον αγώνα της για την κατάκτηση της ηγεμονίας και θα πρέπει να εξοβελίσει διαφορές - ξενοφοβικές, ρατσιστικές, πατριαρχικές και άλλες καταπιεστικές πρακτικές ή αντιλήψεις- που απάδουν προς τις δημοκρατικές της αξίες.⁶⁹ Χωρίς έναν βαθμό εξουσιαστικής ανισομέρειας σε σχέση με τους αντιπάλους και τις αποκλεισμένες διαφορές, το ριζοσπαστικό σχέδιο δε θα μπορέσει ούτε να ανατρέψει τον κυρίαρχο σχηματισμό ούτε να διατηρήσει τη δική του κοινωνική διάρθρωση στη συνέχεια. Με άλλα λόγια, ο ουτοπικός ψευδο-αναρχισμός της μη εξουσίας, που παραιτείται μεταξύ άλλων από την προσπάθεια να επηρεάσει το κράτος ή να αναμετρηθεί ευθέως με αυτό, φαίνεται ότι καταδικάζει το ριζοσπαστικό πρόταγμα σε μία διαρκή αδυναμία και περιθωριοποίηση. Η διάλυση της εξουσίας είναι νοητή μόνο σε μία κοινωνία χωρίς ριζικούς ανταγωνισμούς, εκεί όπου οι εδραιωμένες δημοκρατικές αρχές δε θα αμφισβητούνταν από εναλλακτικές ερμηνείες ή αντιδημοκρατικές δυνάμεις. Αλλά μία τέτοια συνθήκη αντιβαίνει και προς την ενδεχομενικότητα της ιστορίας και προς τη ριζική ελευθερία της αμφισβήτησης που θα πρέπει να διακρίνει μία ζωντανή δημοκρατία.⁷⁰

Όπως έχει επισημάνει με έμφαση στο έργο της η Μουφ, η ρητή αναγνώριση του αναπότρεπτου της εξουσίας, της αντιπροσώπησης, του ανταγωνισμού και του αποκλεισμού είναι ζωτικής σημασίας για μία ισχυρή δημοκρατία.⁷¹ Η συνείδηση της επιβίωσης εξουσιαστικών δομών θα πρέπει να λειτουργεί ως κέντρισμα διαρκούς επαγρύπνησης για την ανίχνευση και τον περιορισμό αυτών των στοιχείων μέσω της δημιουργίας δημόσιων χώρων που προάγουν τους αγώνες κατά των κοινωνικών αποκλεισμών και των συνθηκών ανισότητας. Η φαντασίωση μίας απόλυτης δημοκρατίας οδηγεί στο αντίθετο του επιδιωκόμενου: τη συγκάλυψη και την ανοσοποίηση των μηχανισμών εξουσίας.

Αλλάζοντας, τώρα, πλευρά στην αντιπαράθεση, μπορεί κανείς να αντιπροτείνει μία μη «τελεολογική» ή «εμμενή» ανάγνωση του πλήθους των Νέγκρι και Χαρντ και της αυτόνομης αντι-εξουσίας του Χόλογουεη. Θα μπορούσε, δηλαδή, κανείς να συλλάβει τη δικτυακή αντιεραρχική διαπλοκή των διαφορών όχι ως μία «έτοιμη» δυναμική του

μεταφορντικού καπιταλισμού ή της κοινωνικής πράξης καθαυτήν, αλλά ως ένα διαφορετικό πρότυπο οργάνωσης της πολιτικής δράσης, το οποίο προϋποθέτει την ενεργό πρωτοβουλία των υποκειμένων. Έτσι η διαφορά μετατοπίζεται από τη διάζευξη α-πολιτική εμμένεια/τελεολογία ή πολιτική συνάρθρωση στην αντίστιξη δύο τύπων θέσμησης της δημοκρατίας. Το ένα έχει κάθετη φορά, αντιπροσωπευτικές λειτουργίες, εξουσιαστικές ανισομέρειες, ενιαίες συλλογικές ταυτότητες που εγκαθιδρύουν αποκλειστικές οριοθετήσεις. Το άλλο συνδέει οριζόντια ισότιμες διαφορές που συντονίζονται διαλογικά, είναι εγγενώς πολυφωνικό και δυνάμει απεριόριστα δεκτικό σε νέες διαφορές. Προκρίνει την άμεση δημοκρατική συμμετοχή και επιδιώκει τη διάλυση της εξουσίας πάνω σε άλλους/ες για την απελευθέρωση της εξουσίας όλων να αποφασίζουν αυτόνομα. Συνεπώς, οι όροι της συζήτησης πολιτικοποιούνται και, εκ πρώτης όψεως, γίνονται πολύ ελκυστικότεροι για το δεύτερο πρότυπο, τουλάχιστο από μία δημοκρατική αφετηρία.

Το επίκεντρο της διαμάχης μεταφέρεται τώρα στη δημοκρατική αξία, την πολιτική αποτελεσματικότητα, την αναγκαιότητα ή και την ίδια τη δυνατότητα των δύο εναλλακτικών. Έτσι οι θιασώτες της οριζόντιας δικτυακής σύνταξης των αντιστάσεων προσάπτουν στην ηγεμονική άρθρωση ότι αναπαράγει και νομιμοποιεί στοιχεία εξουσιαστικής καταπίεσης που αντανakλούν την ηγεμονική πολιτική της κυριαρχίας. Αυτή δεσπόζει στη νεωτερική εποχή στο πεδίο της κρατικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αλλά και των γραφειοκρατικών κομμάτων ή των επαναστατικών πρωτοποριών λενινιστικού τύπου. Στην ουσία, ο Λακλάου δεικνύει τον λενινιστικό ηγεμονισμό, αλλά τον από-ταξικοποιεί, τον τυποποιεί μεθερμηνεύοντάς τον με πιο αφηρημένους όρους,⁷² και τον ταυτίζει με τη λογική της πολιτικής ως τέτοιας, επιχειρώντας να τον επιβάλει ως διαχρονική αναγκαιότητα.⁷³ Αλλά τα νέα κινήματα που αναφέρονται στη δημιουργία διαφορετικών δημοκρατικών κόσμων θέλουν να αποτινάξουν αυτούς ακριβώς τους εξουσιαστικούς καταναγκασμούς. Η διένεξη «οριζόντιων» αυτονομιστών και «καθέτων» ηγεμονικών έχει εκδηλωθεί θεωρητικά με τις κριτικές επιθέσεις στην ανάλυση του Λακλάου (και της Μουφ, καθώς και της λακανικής πολιτικής σκέψης) αλλά λαμβάνει χώρα και στην πολιτική πράξη μέσα στα ίδια τα σύγχρονα κινήματα αντίστασης.⁷⁴

Από θεωρητικής σκοπιάς, οι αποφάνσεις του Λακλάου για το άφευκτο του ανταγωνισμού και του αποκλεισμού, την καταστατικότητα της έλλειψης, το απαρέγκλιτο της αντιπροσώπησης και της εξουσίας είναι μάλλον ευάλωτες σε μία εσωτερική κριτική που θα έψεγε την προφανή τους αντίφαση με τις αφετηριακές διακηρύξεις της θεωρίας, την κατάφαση της ενδεχομενικότητας. Στο ηγεμονικό παιχνίδι της θεωρίας, ο Λακλάου επιζητεί να παρουσιάσει τις γενικεύσεις του ως απόρροια της ίδιας της ενδεχομενικότητας ή της ριζικής ιστορικότητας νοού-

μενης ως έλλειψης. Αλλά το ίδιο το σημείο εκκίνησης δε μπορεί παρά να ρίχνει τη σκιά του σε κάθε εξαγόμενο, εμφανίζοντάς το ως επισφαλή κατασκευή διαδικασιών του λόγου. Σε αυτή την περίπτωση, η σύλληψη της ηγεμονίας με όρους ηγετικής εκπροσώπησης μίας κοινότητας από μία επιμέρους ομάδα θα έπρεπε να παρουσιάζεται ως ιδιαίτερη, μεταβλητή στρατηγική και δε θα μπορούσε να διεκδικεί λογική «αναγκαιότητα».

Οι αποϊστοριοποιητικές κλίσεις της κατά Λακλάου ηγεμονίας απηχούν μία άλλη θεωρητική της ιδιαιτερότητα, τον υποτονισμό της νέας δημιουργίας στην ιστορία. Ο Λακλάου, όπως είδαμε, προσλαμβάνει τη δομική ανοικτότητα της ιστορίας και της πολιτικής υπό το πρίσμα κυρίως του ανταγωνισμού, των εναλλακτικών που καταπνίγονται και της ακαθοριστίας του κανόνα που δεν προδιαγράφει μηχανικά τον τρόπο εφαρμογής του. Το ενδεχομενικό δεν συνάπτεται με τη δυνατότητα ανάδυσης του ριζικά νέου. Ο ηγεμονικός σχηματισμός νέων κοινωνικών σχέσεων αποδίδεται με δομιστικούς όρους ως επανάρθρωση στοιχείων και εγκαθίδρυση ισοδυναμιών. Δεν αναδεικνύεται το ποιητικό δυναμικό της συλλογικής δράσης. Ως αποτέλεσμα, ο Λακλάου παραβλέπει το ενδεχόμενο εμφάνισης ριζικά νέων τύπων πολιτικής που ξεφεύγουν από τις ηγεμονικές λογικές της νεωτερικότητας. Και δεν συσχετίζει τη ριζοσπαστική δημοκρατία με την απελευθέρωση της *potentia* των συλλογικών δρώντων που μπορεί να οδηγήσει σε καινοφανή θεσπίσματα και νεοπαγή είδη δράσης. Για τους ίδιους λόγους, δεν αναγνωρίζει τις εκφραστικές πτυχές των ύστερων αγώνων του πλήθους, που με τις ίδιες τις πρωτότυπες δράσεις του, κατά τη φευγαλέα στιγμή των πολιτικών του εκδηλώσεων, πραγματοποιεί εδώ και τώρα ουτοπικές κοινότητες.

Τετραγωνίζοντας τον κύκλο

Η πολιτική σκέψη δε μπορεί να αποφανθεί με βεβαιότητα για την ορθότητα της μίας ή της άλλης θέσης σχετικά με την ηγεμονική πολιτική και την ουτοπία της ανοικτής, ελεύθερης δημιουργίας: σε μία ιστορικιστική, ενδεχομενική οντολογία, το μέλλον της κοινωνίας είναι ριζικά άγνωστο. Την εγκυρότερη απάντηση θα τη δώσει η ίδια η ιστορία και η πολιτική πράξη. Αλλά αυτό δεν απαλλάσσει τους πολιτικούς φορείς από την ανάγκη να λάβουν αποφάσεις και να κάνουν επιλογές σε χρόνο ενεστώτα. Πώς θα μπορούσε, λοιπόν, να χειριστεί ο θεωρητικός λόγος το παρόν διακύβευμα της ριζοσπαστικής πράξης; Μία εύλογη πρόταση θα ήταν η επιδίωξη της μερικής σύνθεσης του ηγεμονικού συγκεντρωτισμού και της αυτόνομης κινητοποίησης από τα κάτω. Σύγχρονα πειράματα όπως εκείνο του συμμετοχικού προϋπολογισμού αφήνουν να διαφανεί η δυνατότητα και η σκοπιμότητα μίας πολιτικής που από τη μία κινείται στο επίπεδο των θεσμών της συγκεντρωτικής εξουσίας και αντιπροσώπευσης, ενώ από την άλλη επιτρέπει την αυτόνομη ύπαρξη και την αυτενέργεια των οριζόντων κινημάτων.⁷⁵ Η όσμωση των

δύο ενισχύει την αποτελεσματικότητα της αυθόρμητης κινητοποίησης γιατί της παρέχει διαύλους επίδρασης σε εδραιωμένους θεσμούς, ενώ δεν ακυρώνει τη δυνατότητα της να πειραματίζεται με ετεροτοπίες. Παράλληλα, η διείσδυση σε κατεστημένους μηχανισμούς διαμεσολάβησης μπορεί να συμβάλει στη διασφάλιση ενός ευνοϊκότερου περιβάλλοντος για ρηξικέλευθες δράσεις αλλά και να επιτρέψει τη σταθεροποίηση ορισμένων χειραφετητικών αποτελεσμάτων τους.

Εν προκειμένω, όμως, κάθε αισιόδοξη προοπτική συμφιλίωσης έχει τα όριά της. Η λογική της ηγεμονίας με την αντιπροσώπευση και τους αποκλεισμούς συγκρούεται επί της αρχής με τη λογική της οριζόντιας, αδιαμεσολάβητης, αυτόνομης δραστηριότητας του ετερόκλιτου πλήθους. Ίσως η γονιμότερη λύση της αντίθεσης θα ήταν η μη λύση: η εκκρεμής προσπάθεια διαζευκτικής σύζευξης των δύο λογικών στις πολιτικές κινήσεις της ριζοσπαστικής δημοκρατίας, με τη διατήρηση της μεταξύ τους έντασης. Αυτή η αρνητική σύναψη θα επιτρέψει τη διηλεκτική αμφισβήτηση εκ των έσω τόσο των κάθετων ιεραρχιών, των ομογενοποιήσεων και των αποκλεισμών, όσο και ενός παραλυτικού, ασυντόνιστου κι απροσανατόλιστου αυθορμητισμού, που συγκαλύπτει επίσης τις πιθανές δομές εξουσίας στα σχήματα δράσης του. Με την προϋπόθεση της αμοιβαίας διάβρωσης των δογματισμών, θα συμβάλει ακόμη σε μία τακτική ευελιξία που ανάλογα με τις συγκυρίες και μόνο εφόσον τίθεται επιτακτικά ζήτημα επιλογής θα προκρίνει τον συγκεντρωτισμό ή την οριζόντια δράση, τον προγραμματισμό ή την ανοικτή έκφραση της φαντασίας, τους αποκλεισμούς και την αντιπαράθεση ή τη συμπερίληψη και την υπέρβαση με τη νέα δημιουργία. Έτσι η μη σύνθεση των αντιμαχόμενων πολιτικών μπορεί να λειτουργήσει ως πηγή αναστοχασμού, ανοικτότητας και δύναμης για ένα εναλλακτικό δημοκρατικό σχέδιο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Γιάννη Σταυρακάκη για τα σχόλιά του στην αρχική μορφή του κειμένου.
- 2 Ζοζέ Σαραμάγκου, *Περί Φωτίσεως*, μτφρ. Αθηνά Ψυλλιά, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.
- 3 Αυτά περιγράφονται με λεπτομέρειες στα εξής: *Ελευθεροτυπία*, 09/07/2007 «Ως εδώ Μαυρογαλαούροι», *Ελευθεροτυπία*, 10/07/2007 «Είμαστε ακόμη ζωντανοί...», *Athens Voice*, 12/07/2007, άρθρο του εκδότη 'edito', *Τα Νέα*, 09/07/2007 «Οι πολίτες σηκώθηκαν από τον καναπέ», *Τα Νέα*, 10/07/2007 «Έστειλα το μήνυμα από θυμό».
- 4 Κόλιν Κράουτς, *Μεταδημοκρατία*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Εκκρεμές, Αθήνα 2006. Η Chantal Mouffe, *Το δημοκρατικό παράδοξο*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Πόλις, Αθήνα 2004. Η Chantal Mouffe, *On the Political*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005. Η Jacques Rancière, *La Mésentente*, Galilée, Παρίσι 1995..
- 5 Βλ. *Ελευθεροτυπία*, 10/07/2007 «Είμαστε ακόμη ζωντανοί...».
- 6 Βλ. www.in.gr, 29/08/2007 «Πένθος και αποδοκιμασία», www.indy.gr, 30/08/2007 «Σιωπηλή διαμαρτυρία στο

- Σύνταγμα», www.athens.indymedia.org, 30/08/2007 «Οι 'απολιτίκ' πολιτοφύλακες χθες βράδυ στο σύνταγμα» (αναγνώστηκε στις 30/08/2007).
- 7 Βλ. Μακιαβέλλι Νικολό, Έργα, μτφρ. Τάκης Κονδύλης,, Κάλβος, Αθήνα 1984· Θουκυδίδου Ιστορία, μτφρ. Έλλη Λαμπρίδη, Γκοβόστης, Αθήνα 1987.
  - 8 Βλ. Χάννα Άρεντ (1986), *Η ανθρώπινη κατάσταση*, μτφρ. Στέφανος Ροζάνης, Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Γνώσης, Αθήνα 1986· Κορνήλιος Καστοριάδης (1985), *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, μτφρ. Σωτήρης Χαλικιάς κ.ά., Ράππας, Αθήνα 1985· Κορνήλιος Καστοριάδης, *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, Ύψιλον, Αθήνα 1990.
  - 9 Paolo Virno, *A Grammar of the Multitude*, μτφρ. Isabella Bertolotti κ.ά., Semiotexte, Λος Άντζελες 2004, σ.21, 42-43· Michael Hardt, Antonio Negri, *Multitude*, Penguin, Λονδίνο 2004, σ.xiv.
  - 10 Βλ. Michael Hardt, «Porto Alegre: Today's Bandung?», *New Left Review* 14, Μάρτιος-Απρίλιος 2002.
  - 11 Για τη δικτυακή οργάνωση του πλήθους βλ. Hardt, Negri, *ό.π.*, 2004, σ.xiv-xv, 57, 217-218, 225-226, 338-339.
  - 12 Michael Hardt, Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. και Λονδίνο 2000, σ.535-536· Hardt, Negri, *ό.π.*, 2004, σ.66, 94, 108-109, 350-351.
  - 13 Virno, *ό.π.*, 2004, σ. 42-43, 51, 79· Hardt, Negri, *ό.π.*, 2004, σ.115.
  - 14 Hardt, Negri, *ό.π.*, 2004, σ. 541-543.
  - 15 Hardt, Negri, *ό.π.*, 2004, σ. 68-69, 82-83, 87-88, 217-219, 350-351.
  - 16 Πρβλ. Hakim Bey, *The temporary autonomous zone. Ontological anarchy, poetic terrorism*, Autonomedia, Μπρούκλιν 2003..
  - 17 Hardt, Negri, *ό.π.*, 2004, σ.208-211.
  - 18 Hardt, Negri, *ό.π.*, 2004, σ.217-218.
  - 19 Πρβλ. Virno, *ό.π.*, 2004, σ. 70-71.
  - 20 Για τη διαμάχη αυτή στο κίνημα κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης βλ. μεταξύ άλλων Simon Tormey, «From Utopian Worlds to Utopian Spaces», *Ephemera*, 5 (2), 2005· Hardt, *ό.π.*, 2002· Lasse Thomassen, «Beyond Representation?», *Parliamentary Affairs*, 60, αρ.1, 2007 και Andrew Robinson, Simon Tormey, «Beyond Representation? A Rejoinder» στο *Parliamentary Affairs*, 60, αρ.1, 2007.
  - 21 Βλ. ενδεικτικά www.athens.indymedia.org, 30/08/2007 «Οι 'απολιτίκ' πολιτοφύλακες χθες βράδυ στο σύνταγμα», Γιώργος Σταθάκης, «Ζήτω η 'Καρναβαλική Αριστερά μας!», *Αυγή*, 23/09/2007.
  - 22 Βλ. Tormey, *ό.π.*, 2005· Hardt, *ό.π.*, 2002.
  - 23 Βλ. μεταξύ άλλων Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, Verso, Λονδίνο 1993· Richard Rorty, *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1989· Steven Lukes, *Liberals and Cannibals*, Verso, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 2003.
  - 24 Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1985, σ.71, 95-6, 111-112, 122-129· Ernesto Laclau, *Emancipation(s)*, Verso, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1996, σ.122-3· Ernesto Laclau, *Για την επανάσταση της εποχής μας*, εισαγ., επιμ., μτφρ. Γιάννης Σταυρακάκης, Νήσος, Αθήνα 1997, σ.72-81.
  - 25 Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ.105-114.
  - 26 Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ.112-114, 134-145, 188.
  - 27 Laclau, *ό.π.*, 1997, σ.92-97.
  - 28 Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ. 126-130, 143-144· Mouffe, *ό.π.*, 2004, σ. 85, 118.
  - 29 Για την οιονεί υπερβατική-καθολική ισχύ που αποδίδει ο Λακλάου στη θεωρία της ηγεμονίας βλ. Ernesto Laclau, «The future of radical democracy» στο Lars Tonder, Lasse Thomassen (επιμ.), *Radical democracy. Politics between abundance and lack*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, Νέα Υόρκη 2005α, σ.258· Ernesto Laclau, «Glimpsing the future», Simon Critchley, Oliver Marchart (επιμ.), *Laclau. A critical reader*, Routledge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 2004, σ. 298, 322-3.
  - 30 Laclau, *ό.π.*, 1996, σ.42-43, 54-57.
  - 31 Βλ. Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, κεφ. 1, 2, σ.7-91.
  - 32 Για όλες αυτές τις οριοθετήσεις και τις αναθεωρήσεις βλ. Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ.139, 141-142, 177-178, 180, 191-193· Laclau, *ό.π.*, 1996, σ.14-15, 35, 44-45, 64.
  - 33 Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Zizek, *Contingency, Hegemony, Universality*, Verso, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 2000, σ. 57, 211.
  - 34 Το επιχείρημα αυτό αναπτύσσεται στο Laclau, *ό.π.*, 1996, σ. 98-100.
  - 35 Βλ. Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, κεφ. 4, σ.149-193.
  - 36 Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ.176, 181-182, 184, 190-192· Laclau, *ό.π.*, 2005α, σ.259.
  - 37 Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ.178.
  - 38 Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ.188, 190.
  - 39 Mouffe, *ό.π.*, 2004, σ. 85-86, 93, 107-108, 188-189.
  - 40 Για την ανάλυση που ακολουθεί βλ. Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, κεφ. 4, σ.149-193· Laclau, *ό.π.*, 2005α, σ.258-261· Mouffe, *ό.π.*, 2004, σ.117-120, 188-189, 209.
  - 41 Laclau, *ό.π.*, 1996, σ.113-116· Mouffe, *ό.π.*, 2004, σ. 93-94, 107-108.
  - 42 Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ.144-145, 191· Laclau, *ό.π.*, 2005α, σ.256-258· Laclau, *ό.π.*, 2004, σ. 324-325.
  - 43 Laclau, *ό.π.*, 2005α, σ.256-258· Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, Verso, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 2005β, σ.239-244· Laclau, *ό.π.*, 2004, σ.324-325.
  - 44 Mouffe, *ό.π.*, 2004, σ.120, 136· Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, σ.176· Laclau, *ό.π.*, 2005α, σ.259-261.
  - 45 Για τη δικτυακή δομή του πλήθους και τα χαρακτηριστικά της βλ. Negri, Hardt, *ό.π.*, 2000, σ.396-402· Negri, Hardt, *ό.π.*, 2004, σ.xiii-xv, 225-226, 336-340, 348-353· Hardt, *ό.π.*, 2002.
  - 46 Negri, Hardt, *ό.π.*, 2000, σ.389-395· Negri, Hardt, *ό.π.*, 2004, σ. 114-115, 125-129, 187, 198, 219, 350.
  - 47 Negri, Hardt, *ό.π.*, 2000, σ.396, 540-543· Negri, Hardt, *ό.π.*, 2004, σ.88, 219-222, 227, 336-337.
  - 48 Negri, Hardt, *ό.π.*, 2004, σ.225-226, 288· Negri, Hardt, *ό.π.*, 2000, σ.402.
  - 49 Negri, Hardt, *ό.π.*, 2004, σ.217-218, 222, 288· Negri, Hardt, *ό.π.*, 2000, σ.402.
  - 50 Negri, Hardt, *ό.π.*, 2000, σ.337-340.
  - 51 Negri, Hardt, *ό.π.*, 2004, σσ.xii, 82-88· Negri, Hardt, *ό.π.*, 2000, σ.412-428.
  - 52 John Holloway, *Ας αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία: το νόημα της επανάστασης σήμερα*, μτφρ. Άννα Χόλογουεη, Σαββάλας, Αθήνα 2006, σ.63-66.
  - 53 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ. 69-91, 126-138.
  - 54 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ. 48-50, 87-90, 291-296.

- 55 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.17-35.
 56 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.204-214, 424-425.
 57 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.197-201, 297-299, 301-303, 445-447.
 58 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.420-421, 430-433, 471-474.
 59 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.430-432, 447, 480-481.
 60 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.164-165, 404, 431-432.
 61 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.303-306, 412-414, 434.
 62 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.412-414.
 63 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.414, 424-425.
 64 Holloway, *ό.π.*, 2006, σ.295.
 65 Για όλα τα παραπάνω βλ. Negri, Hardt, *ό.π.*, 2000, σ.395, 540-543· Negri, Hardt, *ό.π.*, 2004, σ.82-88, 94-95, 219-222, 336-337, 350-351, 357.
 66 Για την κριτική του Λακλάου στους Νέγκρι και Χαρντ βλ. Laclau, *ό.π.*, 2005β, σ.239-244· Η Mouffe έχει αναπτύξει τη δική της κριτική στο Mouffe, *ό.π.*, 2005, σ.107-115.
 67 Laclau, *ό.π.*, 1996, σ.98-100.
 68 Laclau, *ό.π.*, 1996, σ.42-43· Laclau κ.ά., *ό.π.*, 2006, σ.207-208.
 69 Πρβλ. Laclau, *ό.π.*, 1996, σ.26.
 70 Laclau, *ό.π.*, 1996, σ.100-102, 114-116.
 71 Mouffe, *ό.π.*, 2004, σ.85-86, 93, 107-108, 188-189.
 72 Βλ. Laclau, Mouffe, *ό.π.*, 1985, κεφ. 1, 2, σ.7-9 και σ.141-142, 177-178, 180· Laclau, *ό.π.*, 1996, σ.14-15, 64, 44-45.
 73 Laclau κ.ά., *ό.π.*, 2000, σ.188-193· Laclau, *ό.π.*, 2004, σ.298, 322-3· Laclau, *ό.π.*, 2005α, σ.258.
 74 Βλ. εδώ σημ. 18, 19.
 75 Βλ. Alejandro Colás, «The power of representation: democratic politics and global governance», *Review of International Studies*, 2003, 29· Gianpaolo Baiocchi, «The party and the multitude», *Journal of World-Systems Research*, X, 1, Χειμώνας 2004.

ΑΝΔΡΕΑΣ
ΔΑΒΑΛΑΣ

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ
ΤΗΣ ΔΕΞΙΑΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ
ΕΛΛΑΔΑ (1944-1981)

Μια Θεσμική Προσέγγιση

nissos academic publishing 5

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Το βιβλίο του Ανδρέα Δαβαλά φιλοδοξεί να αποτελέσει το πρώτο μείζον έργο με θέμα τη συγκρότηση της ιδεολογίας της δεξιάς στη μεταπολεμική Ελλάδα. Έννοιες από τη φύση τους ρευστές και συχνά αμφιλεγόμενες, προσεγγίζονται με όρους θεσμικής λειτουργίας και πολιτικής πρακτικής και όχι με βασικό κριτήριο τον μεθοδευμένο βερμπαλισμό των εκάστοτε κομματικών σχηματισμών και των εκφραστών τους.

Η ιδιαιτερότητα της εθνοκοφροσύνης όπως αυτή δομήθηκε υπό τη σκιά της εμφυλιακής τραγωδίας, μπαίνει στο μικροσκόπιο της ακαδημαϊκής έρευνας με στόχο την ψύχραιμη αποτίμηση μιας περιόδου που σημάδεψε την ιστορία του τόπου και τον προληγματισμό για φαινόμενα που απαντώνται μέχρι σήμερα.

εκδόσεις νήσος

Κεντρική διάθεση: Σαρρή 14, Αθήνα, τηλ. 210 3250058

Βιβλιοπωλείο: Πεσμαζόγλου 5 (Στοά του Βιβλίου)

www.nissos.gr